

О. Є. Музичко

**УКРАЇНСЬКЕ БІБЛІОГРАФІЧНЕ ТОВАРИСТВО
В ОДЕСІ (1925–1930): ІНІЦІАТИВА ІНТЕЛІГЕНЦІЇ,
ЖЕРТВА ВЛАДИ**

Ключові слова: Українське бібліографічне товариство, Одеса, інтелігенція, влада.

Ключевые слова: Украинское библиографическое общество, Одесса, интеллигенция, власть.

Key words: Ukrainian bibliographic society, Odesa, intelligentsia, power.

Історія взаємин інтелігенції та влади містить не лише індивідуальний, але й колективний рівень. Більшу частину комуністичного періоду історії України влада намагалась штучно законсервувати інтелігенцію у суто лояльні союзи, спілки тощо як засіб контролю над елітою суспільства. Однак у 1920-ті рр. колективна енергія суспільства і, зокрема, інтелігенції, накопичена у буремні 1917–1920 рр., ще далеко не згасла, що відбилося у свідомому бажанні інтелігенції поєднуватися в інтелектуальні співтовариства задля реалізації спільних завдань. У цих союзах, попри дедалі більший вплив політизації та ідеологізації, ще дуже відчувався вплив традицій ХІХ — початку ХХ ст. Постановля України як окремої політичної одиниці, хай і у комуністичній формі, відкривало великі перспективи передусім перед ще нещодавно національно пригніченою українською інтелігенцією, яка намагалась сповна поєднати попередній, особливо революційний, досвід з новими реаліями доби «українізації» чи «Червоного Ренесансу».

Одним з яскравих проявів цього процесу було функціонування у другій половині 1920-х рр. Українського бібліографічного товариства в Одесі (УБТО), яке й досі належить до маловивчених сторінок історії та «чорних дір» громадської свідомості. «Українізація» в Одесі розгорталась досить невеликими темпами «завдяки» величезному спротиву неукраїнців. Навіть поміркований провідний одеський український історик М. Слабченко, дізнавшись про намагання декана єврейського відділу Одеського інституту народної освіти (ОІНО) зашкодити діяльності його семінару, вигукнув: «То, значить семінар

руйнує, бо єврейському відділу потрібне місце!» [7, с. 214]. Одеські українці і надалі мусли боротися за виживання, мали незначну кількість культурних осередків для національної самореалізації. Після розгрому «Просвіти», заборони відкриття «Українського релігійного товариства», впродовж першої половини 1920-х рр. такими осередками були Українська театральна студія та театр, однак невдовзі ліквідовані, та українське відділення ОІНО. Особливо слід наголосити на існуванні від 1920 р. Української державної бібліотеки на чолі з Б. Комаровим. Безпосередній поштовх до заснування УБТО надало створення у січні 1925 р. при Одеському бібоб'єднанні окремої української секції, яка мала влаштовувати курси та виставки української книги. До її президії було обрано Б. Комарова. Ця подія викликала велике зацікавлення серед одеських бібліотекарів, що до цього часу стояли досить далеко від українського життя [3, с. 164].

Засноване 15 травня 1925 р., УБТО стало першим об'єднанням українських науковців Одеси. Через рік з'явився ще один центр об'єднання українських науковців Одеси: Наукове товариство, однак воно діяло фактично як філія ВУАН, тому УБТО зберігло за собою статус суто одеської громадсько-наукової установи. Передумови заснування УБТО полягали у діяльності у 1911–1920 рр. Одеського бібліографічного товариства при Новоросійському університеті, яке провело близько 200 засідань, кооптувало приблизно 500 членів, видало 5 томів «Известий». Членами ОБТ були провідники українського національного руху в Одесі М. Комаров, П. Климович, Л. Ковальчук, В. Чехівський, С. Шелухин, В. та Н. Лазурські, М. Слабченко, П. Клепацький, М. Гордієвський. Іншим джерелом виникнення УБТО було піднесення українського книгознавства в Одесі у 1917–1920 рр., передусім завдяки ієромонаху Микиті, В. Буряченку, Б. Комарову. Перший з них заснував Українську національну книгозбірню (бібліотеку).

Після встановлення влади більшовиків 16 вересня 1920 р. було затверджено новий статут ОБТ як установи при Одеському гуманітарно-суспільному інституті (голова О. М. Де-Рибас, скарбник П. С. Шестериков, секретар В. Лазурський). Збори товариства відбувалися щотижня в приміщенні інституту на вулиці Преображенській, 24. Після заснування ОІНО М. Слаб-

ченко створив тут студентське бібліографічне товариство з українською та російською робочими мовами [5, арк. 33].

Провівши декілька засідань, зокрема, присвячене 25-річчю з дня смерті М. Драгоманова, у 1922 р. ОБТ припинило своє існування. Однак формально ОБТ було ліквідоване лише 30 червня 1923 р. Під час організаційних зборів разом з Історико-філологічним товариством його переформатували в Одеське філологічне товариство, яке, втім, так і не розпочало роботу. В ролі засновників, окрім старожилів В. Лазурського та М. Слабченка, вперше «засвітилися» мовознавці, викладачі ОІНО, Петро Опанасович Бузук (1891–1943) та Роман Михайлович Волков (1885–1959).

Обставини заснування УБТО майже невідомі, адже у виданих 1928 р. «Записках» лише зазначалась плідна трирічна праця та наводився список доповідей за цей термін. Більш цінну інформацію наводив Б. Комаров у повідомленнях у провідному виданні українських бібліологів «Бібліологічні вісті». Він зазначав, що УБТО виникло з ініціативи Науково-методичної комісії по справах українізації при Одеській політосвіті [2, с. 77]. Конкретизувати генезу УБТО дозволяє проект його статуту 1925 р. за підписами Михайла Івановича Гордієвського (1885–1938), Р. Волкова, П. Бузука, Василя Олександровича Чудновцева (1878 — ?), Назарія Івановича Букатевича (1884–1984) та А. Бачинського і Арсенія Парфентьєвича Клочка (1885 — ?). Останній був колишнім «боротьбистом», функціонером від освіти, провідником політики «українізації» в Одесі. Імовірно, до цієї ж категорії належав А. Бачинський. Інші підписанти були викладачами ОІНО: М. Гордієвський — історії педагогіки, Н. Букатевич та В. Чудновцев — української мови. Автором статуту в документі було зазначено В. Чудновцева. Наявність підпису М. Гордієвського на першому місці була зумовлена не лише тим, що на той час він очолював Українську науково-методичну комісію при губнаросвіті (власне саме ця комісія у складі М. Гордієвського, Н. Букатевича, А. Бачинського, В. Чудновцева, П. Бузука та С. С. Дложевського 6 січня 1925 р. прийняла рішення про заснування УБТО), але його високим авторитетом не лише в українських, але й загалом одеських наукових колах. Недаремно у 1926 р. він очолив Наукове товариство при ВУАН. Окрім свого політичного (теж «боротьбист»), наукового (праці

з історії філософії та педагогіки), педагогічного (з 1918 р. — доцент Новоросійського університету), публіцистичного (статті з проблем федералізму, української культури) досвіду, на той час він мав певний досвід боротьби за заснування товариства — у 1921 р. належав до ініціативної групи засновників Філософського товариства. Більшовики визнали вченого людиною правих переконань та аполітичним. Товариство так і не дозволило відкрити [6, арк. 1]. Попри відсутність прізвища під статутом, до кола засновників УБТО безумовно слід зарахувати Богдана Михайловича Комарова (1882–1974).

Метою товариства визначалось «регулярно ознайомлювати одеські культурні сили (вчительство, студентство, бібліотечних та клубних робітників, членів різних гуртків та семінарів, культвідділів та культкомісій) та взагалі місцеве громадянство з сучасним українським книгарним скарбом та кращими новинами українського друку взагалі і разом з цим, шляхом поширення та розповсюдження здобутків української культури серед суспільства, сприяти поглибленню та підвищенню свідомости громадянства щодо української культури». Для реалізації цієї мети УБТО збиралося влаштовувати збори «для наслухування та обміркування доповідів та рефератів бібліографічного фактора», публічні лекції з питань української бібліографії, збирати матеріали з бібліографії, історії письменства, бібліотекознавства, книгарного діла й т. ін. у зв'язку з бібліографією, видавати праці, що стосуються бібліології, а також свій спеціальний періодичний орган, встановлювати відносини з державними й громадськими книгозбірнями та музеями по питаннях бібліографії; брати участь у з'їздах з бібліографії губернiального та загальноукраїнського масштабу. Планувалося заснувати секції за окремими фахами, бібліотеку спеціального характеру, бібліографічний музей, бібліографічне довідкове бюро, книжковий склад. Члени товариства поділялися на дійсних членів та членів-співробітників. Керувало справами правління на чолі з головою та заступником. В разі закриття УБТО його майно мало перейти до Одеської української державної бібліотеки [4, арк. 2–3]. Базувалося УБТО на вулиці Гоголя, 15.

До першого складу правління входив голова В. Лазурський, заступник Є. Загоровський, секретар Б. Комаров, кандидати Ф. Петрунь та В. Буряченко. На початку 1928 р. був обраний

новий склад: голова — М. Слабченко, заступник — Б. Комаров, секретар — П. Марків, члени бюро — С. Рубінштейн та В. Чудновцев. Від жовтня 1928 р. до 1930 р. головою правління УБТО був Б. Комаров. На початку діяльності УБТО вирішило також заснувати постійну комісію рецензування книжок для села. Складання бібліографічного словника діячів Одещини й покажчика «Ucrainica» [1; 3]. Як і ОБТ, УБТО налагодило обмін виданнями з Науковим товариством ім. Т. Шевченка у Львові [8, с. 15].

У 1925–1928 рр. на засіданнях УБТО було зачитано 58 доповідей. Від грудня 1925 р. відбувались засідання природничо-математичної секції. Впродовж 1928–1930 рр. було видано 4 випуски (3 книги) «Записок», хоча спочатку товариство мало на меті видавати їх кожні три місяці. Але не було знято проблеми малої чисельності членів (50 осіб) та бездіяльності великої частини з них. У 1928–29 рр. було прочитано лише 14 доповідей. УБТО продовжило традиції ОБТ щодо широкого трактування бібліографії як знання про книгу та осмислення її змісту. Доповіді були присвячені не лише історичній та літературознавчій, але й математичній та правознавчій бібліографії. Наприкінці 1920-х рр. УБТО планувало розширити напрямки діяльності та видавничу програму до 10, зокрема, укладання біобібліографічного словника діячів Степової України, бібліографії підручників, художньої літератури. УБТО значно розвинуло традиції ОБТ у популяризації української культури, зокрема творчості І. Франка, С. Єфремова, театру. Дуже багато УБТО зробило для дослідження діяльності свого духовного символу М. Комарова. Б. Комаров та ряд українських одеських істориків та літературознавців упорядковували та опрацьовували матеріали архіву та бібліотеки М. Комарова, намагались видати деякі матеріали. У 1928 р. Б. Комаров підготував друге видання бібліографічного покажчика літературної діяльності М. Комарова. Бібліографічна, а фактично загальногуманітарна діяльність УБТО, а з ним й традиції ОБТ були перервані у 1930 р., коли слідчі НКВД сфабрикували «українську буржуазну націоналістичну контрреволюційну організацію» на чолі з Б. Комаровим і УБТО як її центру.

Таким чином, заснування УБТО виникло внаслідок поєднання досвіду офіційної російсько-імперської наукової установи

та українського громадського книгознавчого руху. Цей синтез призвів до вдалої діяльності УБТО впродовж 5 років, доки вона не була брутально перервана режимом, який вбачав у кожній неформальній організації інтелектуалів потенціну загрозу своєму ідеологічному пануванню. Ліквідувавши плюралізм у політичній сфері, режим закономірно вдерся на інший «острівець» самоорганізації суспільства. Важливим здобутком УБТО було залучення до орбіти своєї діяльності і значить — у поле української культури неукраїнських інтелігентів Б. Варнеке, С. Рубінштейна, С. Борового та ін.

Джерела та література

1. Б. К. З життя «Українського бібліографічного товариства в Одесі» // Бібліологічні вісті. — 1928. — № 1. — С. 158–159.
2. Б. К. Українське бібліографічне товариство в Одесі // Бібліологічні вісті. — 1926. — № 1. — С. 77–78.
3. Бібліологічні вісті. — 1925. — № 1–2. — С. 145–146.
4. Державний архів Одеської області (ДАОО). — Р-134. — Оп. 1. — Спр. 1849.
5. Там само. — Ф. Р-1395. — Оп. 1. — Спр. 92.
6. Там само. — Ф. Р-3865. — Оп. 1. — Спр. 2.
7. Михайло Слабченко в епістолярній та мемуарній спадщині (1882–1952) / Упор. В. Заруба. — Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2004. — 348 с.
8. Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка. — Львів, 1932. — Ч. 71.

Анотації

Музычко А. Е. Украинское библиографическое общество в Одессе (1925–1930): инициатива интеллигенции, жертва власти.

На основе многочисленных источников, отчасти еще не введенных в научный оборот, исследовано функционирование в Одессе Украинского библиографического общества в 1925–1930 гг. Главное внимание уделено вкладу этого общества в развитие исторических исследований, отношению с властью.

Muzychko O. E. Ukrainian bibliographic society in Odessa (1925–1930): initiative of the intelligentsia, sacrifice of the authorities.

In this article it is investigated how the Ukrainian bibliographic society worked in Odessa from 1925 to 1930. The author gave the main attention to the contribution of this society to development of historical researches and relationship with the authorities. Many historical sources are considered in the article.